

**ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ В ЛИСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДО МАТЕРІ:
ТИПОЛОГІЯ Й ФУНКЦІЇ****HOMOGENEOUS SENTENCE MEMBERS IN LESYA UKRAINKA'S LETTERS
TO HER MOTHER: TYPOLOGY AND FUNCTIONS**

Сабліна С.В.,

orcid.org/0000-0001-7040-6258

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Запорізького національного університету

У статті на матеріалі листів Лесі Українки до матері встановлено специфіку формального ускладнення речення однорідними членами й виявлено особливості авторської селекції цих ускладнювальних елементів. Листи Лесі Українки до матері показові в двох аспектах: вони специфічні в тому плані, що дописувачка не стільки оповідає новини, як перепрошує і виправдовується, розмірковує, планує, звітує матері. Водночас тексти листів Лесі Українки до мами – концентрація позитивної експресії. Така почуттєва контраверсія урівноважена різнотипними засобами, серед яких синтаксична однорідність, яка дозволяє вербалізувати властиву Лесі Українці самоіронію, дати характеристику її оточенню, переповісти життєві новини й деталізувати плани на майбутнє.

Специфіка синтаксичної однорідності в епістолярії дописувачки виявлена частотністю вживання й функціями тих чи тих членів речення для вираження однакової ситуації, реалії та її ознак. Описуваний у листах Лесі Українки до матері динамізм буденного життя найчастіше вербалізовано однорідними присудками, які становлять більш ніж половину від усіх випадків уживання синтаксичної однорідності, що свідчить не тільки про вибір Лесі Українки, але й про комунікативно-прагматичну силу присудків, які здебільшого самостійно реалізують різні типи інтенцій авторки. Типовим рядом однорідності присудків у листах є двокомпонентний зі сполучниковим єднальним (сполучник і) чи приєднувальним (сполучник та й) зв'язком.

Порівняно меншою прагматичною силою позначені однорідні підмети, які дописувачка вживає з метою актуалізації й деталізації подій довкола неї. Не вирізняються суттєвою прагматичною варіантністю однорідні додатки, адже смислова деталізація й розширення інформації про об'єкт – домінуюча функція цього типу однорідності.

У листах Лесі Українки до матері типовою є двокомпонентна однорідність без узагальнювального слова, однак зрідка трапляються показово розширені ряди однорідних членів, які втілюють інтенцію деталізації. Речення з однорідністю представлені паритетно з іншими ускладнювальними елементами, які трапляються в описах чи проханнях адресантки, або у рефлексіях-роздумах про ті чи ті події.

Ключові слова: однорідні члени речення, однорідні присудки, сполучник, функція, епістолярій.

The article, based on Lesya Ukrainka's letters to her mother, establishes the specifics of formal sentence complication by homogeneous members and reveals the peculiarities of the author's selection of these complicating elements. Lesya Ukrainka's letters to her mother are indicative in two aspects: rather than merely conveying news, the writer often apologizes, justifies herself, reflects, plans, and reports. At the same time, her letters are characterized by a strong focus on positive expression. This emotional controversy is balanced through various means, including syntactic homogeneity, which enables Lesya Ukrainka to express self-irony, describe her surroundings, share news, and outline future plans.

The specifics of syntactic homogeneity in the writer's epistolary are revealed by the frequency of use and the functions of certain sentence members to describe the same situations and features of reality. The dynamism of everyday life in Lesya Ukrainka's letters is most often conveyed through homogeneous predicates, which constitute more than half of all instances of syntactic homogeneity. This reflects not only her stylistic choice but also the communicative and pragmatic power of predicates in realizing various authorial intentions. Homogeneity in predicates typically involves two components, often connected by coordinating conjunctions (conjunction "and") or joining (conjunction "and also") connection.

Homogeneous subjects, which are used by the speaker to update and detail the events around her, have a relatively lower pragmatic force. Homogeneous appositives lack significant pragmatic variation, as their primary function is to provide semantic detailing and expand information about the object.

In Lesya Ukrainka's letters to her mother, two-component homogeneity without a generalizing word is typical, but occasionally there are demonstratively extended series of homogeneous members that embody the intention of detail.

In the analyzed Lesya Ukrainka's letters sentences with homogeneity are presented in parity with other complicating elements that occur in the addressee's descriptions or requests, or in her reflections on certain events.

Key words: homogeneous elements, homogeneous predicates, conjunction, function, epistolary style.

Постановка проблеми. Граматика в цілому й синтаксис сучасної української мови, зокрема й літературної її форми, на сьогодні серед тих царин лінгвістики, які докладно описані: вироблені різноаспектні підходи до стратифікації

різнорівневого граматичного матеріалу, увідповіднені з аспектами докладні типологічні схеми синтаксичних одиниць, узвичаєно термінологію, розроблено методику викладання синтаксису в школі. Утім чим глибше занурюємося у деталі

синтаксичної будови нашої мови, тим більше виникає дрібніших питань власне граматичних, методологічних, термінологічних, які українська граматики тільки ставить і потроху розв'язує.

Якщо зважати не тільки на підруничкову літературу з синтаксису, а й на монографічні описи синтаксичної будови української мови, то впадає в око той факт, що найменш деталізованим залишається все ж синтаксис ускладненого речення. І, напевно, не випадково, адже узвичаєний погляд на ускладнене речення як різновид простого, волею комуніканта доповненого різнотипними елементами, такими як звертання, відокремлення, однорідність, іншими, хоч у більшості посібників і зводиться до механістичності, але в цілому дозволяє пояснити прагматику й механізми створення таких речень. А тому такий підхід виправданий аспектологічно, методологічно й методично.

Тим часом прагматично-формальне об'єднання у межах простого ускладненого речення елементів із різними типами, формами й засобами зв'язку видається все ж надто механічним і потребує для початку опису різностильового матеріалу а тоді й глибшої деталізації осібних чи типових особливостей ускладнювальних елементів, що дозволить деталізувати й розширити або звузити наявну таксономію ускладненого речення в українській мові.

Серед тих питань, які потребують деталізації матеріалами, описами й лінгвістичними дискусіями вбачаємо такі:

- однорідність vs неоднорідність присудків;
- засіб зв'язку однорідних членів і визнання у шкільному курсі української мови сурядних словосполучень;
- чітке розмежування вокативних речень і звертань;
- розмежування ускладнення й підрядності зі сполучником *як*;
- термінологічні питання, наприклад, який усе ж термін на позначення ускладненого кількома елементами речення? Як термінологізувати такі синтаксичні одиниці: *Замість куті був якийсь особливий пудінг (либонь, теж обрядовий), обложений букетами фіялок* [7, с. 443]? Кількокомпонентні, поліускладнені, ускладнено-ускладнені речення? Бо натепер прийнятного терміну немає, а речення, як доводять зокрема й наші спостереження, таки частовживані в різних стилях української мови.

Це тільки невеликий перелік питань деталізації ускладненого речення, для розв'язання яких доведеться докладати зусиль і синтаксистам і методистам.

Отже, вважаємо ідентифікацію через опис типових та індивідуальних авторських виявів синтаксичних прецедентів ускладнення актуальним завданням сучасної граматики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здебільшого пояснення ускладнювальних компонентів у межах речення покладається на семантико-синтаксичні критерії виділення й розмежування: «Поняття «просте ускладнене речення» охоплює лексико-семантичні, синтаксичні й стилістично-функціональні конструкції кількох типів: речення з однорідними членами; речення з відокремленими другорядними членами; речення із синтаксично ізольованими частинами – вставними чи вставленими словами, сполученнями слів або реченнями; речення зі звертаннями. Просте ускладнене речення посідає середнє (проміжне) місце між простим елементарним реченням і складним реченням двоелементної синтаксичної будови» [1, с. 190]. Суголосний із таким підходом до ідентифікації ускладненого речення й інший відомий граматист: «Ускладнене речення не є самостійною синтаксичною одиницею. За структурою воно виступає простим реченням. Сам характер ускладнення може бути різноманітним. У сучасній українській мові наявні такі семантико-синтаксичні моделі ускладнення речення: 1) відокремлені члени (напівпредикативні конструкції); однорідні члени, звертання, вставні та вставлені слова або конструкції, опосередковані другорядні члени» [2, с. 79]. Тобто при виявленні специфіки будь-якого ускладнювального компонента головним є семантико-синтаксичний критерій. Він же очікуваний і при встановленні однорідності головних і другорядних членів речення.

Дещо інакше інтерпретацію (поліпредикатну) однорідних членів речення подано у Ю. І. Кисленка, яка «дозволяє з єдиних системних позицій проаналізувати можливі варіанти актуалізації та інтерпретації однорідних членів у межах окремого повідомлення» [3, с. 226].

Але який би підхід не використовувано при аналізованні синтаксичного явища однорідності вихідним буде інтенція комуніканта «який, з одного боку, використовує типові, стереотипні висловлення, з іншого – кожного разу нові, найадекватніші для конкретної ситуації мовлення. Зокрема, однорідністю створюється своєрідна логічна й емоційна сутність речення, а на цій основі й така ж його стилістична, функційна неповторність, індивідуальність, що ніколи не буває адекватною із стилістикою речень усіх інших структурних різновидів» [4, с. 101].

Гадаємо, лінгвостилістичний (прагматичний) аспект у поєднанні з семантико-синтаксичним підходом до інтерпретації синтаксичної однорідності цілком актуальний і виправданий, особливо в тих випадках, коли матеріалом аналізу слугують тексти різних стилів та авторів.

Метою дослідження є встановлення специфіки формального ускладнення речення однорідними членами в листах Лесі Українки й виявлення особливостей авторської селекції цих ускладнювальних елементів.

Завданнями цього дослідження були такі: 1) типологізувати з огляду на формальні критерії ідентифікації структурні вияви речень, ускладнених однорідністю; 2) визначити підстави ускладнення речень синтаксичною однорідністю й виявити їх функції в листах Лесі Українки.

Матеріалом дослідження слугували листи Лесі Українки до матері не випадково. Серед причин звернення до епістолярію письменниці було те, що: 1) саме епістолярні тексти упродовж XIX – поч. XX були одночасно з художніми й публіцистичними творами тими прецедентними текстами, у яких на основі народнорозмовних зразків формувалася різнорівнева літературна норма української мови; 2) художні твори Лесі Українки свого часу були зразковими у плані літературності й стилістичної поміркованості, а вжиті мовні засоби мали тенденцію стати узуальними. Переконаємося, що такими ж були і її листи до різних адресатів; 3) у листах до матері Леся Українка максимально відверта й усвідомлено чи підсвідомо вербалізує стереотипи власного світобачення. Загалом український письменницький епістолярій залишається невиважено мало-дослідженим, а тим часом насамперед приватні листи є вербальним втіленням індивідуальності.

Виклад основного матеріалу. Приватні листи, напевно, найбільш відверті, неприховані й «оголені» щодо почуттів тексти, і в цьому їхня унікальність. А коли зважати, що йдеться про побутове листування з рідними, то й поготів. Адже зазвичай такі листи писали без підтексту й внутрішнього стилістично-правописного цензурування. Тому ужиті мовні засоби в приватних листах тим більш показові й часом доказові, коли йдеться про виявлення ідіолекту персоналії чи й встановлення її психотипу.

Листи Лесі Українки до матері показові в двох аспектах. Вони діалого-монологічні в тому плані, що дописувачка не стільки оповідає новини, як перепрошує і виправдовується, розмірковує, планує, звітує матері: *Люба мамочко! От уже, здається, два тижні, як я не писала тобі, і сама не*

знаю, як се так вийшло, се все той нещасний замір написати «основательного» листа! та от і знов пишу неосновательного [7, с. 63]; *Люба мамочко! Недавно писала тобі і знов пишу, се вже revanche за довге мовчання. Прости, на сей раз лист буде «діловий»* [6, с. 66]; *Люба мамочко! Відповідаю тобі, яко упрáвнений делегат чесної республіки* [6, с. 111]; *Люба мамочко! Далєбі, всі дні погубила і не знаю, чи давно писала тобі чи недавно, чи то ти вже сердшился на мене, чи ні* [6, с. 147]. Водночас тексти листів Лесі Українки до матери – концентрація позитивної експресії: показово, що всі дописи Леся Українка неодмінно починає звертанням *Люба мамочко!*, рідше – *Мамочко-голубочко!* Дописувачка іронізує з різних приводів, сумує чи радіє, тобто звіряє свої почуття у листах до найближчої людини. Тексти більшості листів вербалізують почуття вдячності й безумовної любові дорослої дитини до матери. А тому така любов часом ховається за іронією щодо себе чи буденних, часто сумних і тривожних, життєвих ситуацій. Загалом дотепна самоіронія – ознака усіх листів Лесі Українки.

Показово те, що така почуттєва контраверсія урівноважена різнотипними засобами, серед яких синтаксична однорідність, яка дозволяє вербалізувати властиву Лесі Українці самоіронію, дати характеристику її оточенню, переповісти життєві новини й деталізувати плани на майбутнє.

Специфіка синтаксичної однорідності в епістолярії дописувачки виявлена насамперед у частотності вживання й функціях тих чи тих членів речення для вираження однакової ситуації, реалії та її ознак.

Описуваний у листах Лесі Українки до матери динамізм буденного життя часто вербалізовано однорідними присудками: *Се вже боги розсердились та й напустили якогось білого туману. Сьогодні отримаю другу пробну карточку у Орлова і пришлю тобі вкупі з «Іфігенією»* [7, с. 105]; *Чому не відсилає назад п'єси і не озивається?* [7, с. 116]; *Заньковецька страшенно напалась на Бал[евича] за його «присуд» і спорилась з ним мало не до істеріки* [7, с. 142]; *Всі наші тобі кланяються і цілують* [7, с. 318]; *Тільки ж «Троянда» за такий довгий час може зов'янути і засохнути* [12, с. 61]; *Тепер все втишилось і владилось, і я засіла за кореспонденцію* [7, с. 77]; *В Софії тепле пальто висіло у мене даремне і тільки порошу набіралося* [7, с. 62]. Типовим рядом однорідності присудків у листах є двокомпонентний зі сполучниковим єднальним (сполучник *і*) чи приєднувальним (сполучник *та й*) зв'язком.

Характеристично-іронічна інтенція часто підштовхує дописувачку до утворення двокомпонентного ряду однорідності з другим неологізмом-присудком, маркованим лапками: *Біля нас на хорах стояв Павло Комарові Циганков (кна-кни, що були торік в Одесі) і теж «ентузіазмовались»* [6, с. 102]; *Тігри (Микось і Оксана) зробились настоящими «жёрчками», сьогодні докінчили остатні вишині, кінчають полунички і починають порички та маліну. Живемо, купаємось, печемось, щодня однаково* [6, с. 147]. Це частотний прийом у художньому мовленні, де типово «інтуїтивно чи свідомо добирати чи самостійно утворювати засіб, найбагатший у плані мовної естетики, економний і зручний у вживанні» [4, с. 98]. Попри безсумнівну унікальність таких виявів однорідності, у листах Лесі Українки вони завжди вербалізують Лесину іронічність та одночасно виокремлюють і деталізують перебіг події. А, отже, прагматично є двоплановими.

Одим із промовистих прийомів у листах Лесі Українки, хоч і нечастотних, є парцеляція однорідних присудків: *Кна-кна бідна «совівається»*. *Кна-кна нічого не робить і не улітить, а тільки читає, та спить, та допізна над морем сидить укупі зо мною* [7, с. 147]. Парцельоване узагальнювальне слово-неологізм до розташованого в наступному реченні однорідного ряду присудків – виразний маркер структури із прагматичним двоплановим типом і маркувальною(смыслеутворювальною) функцією розташування значимої для дописувачки інформації в парцеляті [5, с. 131].

Загалом вияв динаміки й перебігу повсякденного життя в листах Лесі Українки вербалізовано однорідними простими присудками: *Нога моя поправляється, уночі ніколи не болить та і вдень гаразд мається* [6, с. 148]; *Саня квітанцію послала і мені гроші сплатила (5 р.)* [6, с. 261]; *Вона не зважається писати тобі про се сама і просить мене* [6, с. 274]. Часто це дієслова розмовно-побутої сфери із виправданою інтенцією переповідності або деталізації.

Примітний той факт, що принаймні в аналізованих листах Лесі Українка тяжіє до використання двокомпонентних рядів присудків із еднальним сполучниковим типом зв'язку, а перевагу віддає сполучнику *і*. Хоч трапляються й трикомпонентні ряди й нагромадження присудків, поєднаних або змішаним, або різнотипним сполучниковим зв'язком: *Ходять до нього в гості болгаре і один росіянин, розповідають йому різні теперешні справи, одвідують його* [6, с. 303]; *Пуцик в антрактах між ученням і гойдалкою теж варить і господарить*. [6, с. 112]; *Старий Ков[алевський] дуже*

зажурений, аж мов трохи непритомний, і ще гірше яюсь постарів і осунувся [6, с. 99] *Дядина і Рада зострили мене тут на вокзалі з дівчиною болгаркою і повезли до себе* [6, с. 302–303].

Якщо зважати на кількісне представлення й пріоритетне вживання однорідних членів речення дописувачкою, то мусимо визнати, що однорідні присудки становлять більш ніж половину від усіх випадків уживання синтаксичної однорідності, що свідчить не тільки про вибір Лесі Українки, але й про комунікативно-прагматичну силу присудків, які здебільшого самостійно реалізують різні типи інтенцій авторки. Про це, до речі, свідчить і факт розташування однорідних присудків зазвичай у кінці ускладненого речення.

Порівняно меншою прагматичною силою позначені однорідні підмети, які дописувачка вживає з метою актуалізації й деталізації подій довкола неї: *Всюди панують матроськїї костюми, віяла, зонтики, содова вода і морожене, прикацики в магазинах стоять з пальмовими віяльцями* [6, с. 77]. Типовими є парні вживання підметів і присудків, що створює внутрішньореченнєву гармонію: *Тепер у мене ще всі почуття і думки під сурдиною грають, ледве прокидаються* [7, с. 44].

Не вирізняються суттєвою прагматичною варіантністю однорідні додатки, адже смислова деталізація й розширення інформації про об'єкт – домінуюча функція цього типу однорідності: *Та все це залежить від погоди, від стану здоров'я і т. п. причин*. [7, с. 94]; *С[ергій] К[остянтиневич] передавав багато привітів і поклонів тобі і всім нашим* [7, с. 273]; *Бачила я в Петерб[урзі] подружжя Славинських, подружжя Кістяківських, Карташевських, Френкелів, Цвітковського з синами та онуками, Пупіна, Сластиона і його компанію (Фотю там же, звичайне), цілий кружок літераторів і Струве «во главе», безліч медічок і всяку «учащуюся молодежь»* [12, с. 275]; *Твої листи і «повістку» на 10 р. ми отримали сьогодні* [6, с. 272]. Однорідні додатки трапляються в кожному другому листі Лесі Українки до матері у фінальних прощальних частинах епістол, де йдеться про рідних вельми великої родини: *Цілую тебе, папу, кна-кну і малих* [6, с. 214]; *Цілую тебе міцно, і щучиків теж, і папу* [6, с. 280]; *Цілую міцно тебе, Оксану і Юрка* [7, с. 48]; *Цілую міцно тебе, папу і всіх* [7, с. 232]; *Спасибі Оксаночці, Микосеві і Дорі за листи!* [6, с. 279].

Однорідні означення й обставини як ускладнювачі елементарного речення позначені експресивністю, втіленою антонімічним представлен-

ням поєднаних в однорідний ряд компонентів: *Тут остатніми часами переходили дощі, але не затажні, а так громові, – година-дві, і знов ясне небо* [6, с. 146]; *Хата у Міші не дуже велика (4 кімнати) і трохи занизька, але тепла і гарненька* [7, с. 276]; *Здоров'я моє то ліше, то знов поганенько* [7, с. 125].

Висловимо наші спостереження й щодо кількісного представлення однорідності. У листах Лесі Українки до матері типовою є двокомпонентна однорідність без узагальнювального слова, однак зрідка трапляються показово розширені ряди однорідних членів, які втілюють інтенцію деталізації: *Бачила музеї, з'їздила Петербург вздовж і впоперек, на звоциках, на конках і на «вейках» (селяни-єсти, що приїздять на масницю возити гуляючих петербуржців)* [7, с. 275]; *Ратували ж сю «молоду українську силу» тільки німці, кацапи та ляхи, і, спасибі їм, добре ратували* [7, с. 95]. Або ж вербалізують почуття ніжності й голубливості: *Пуца, Уксуса і Дрозда а надто Кахоточку-голубочку, татаренятко любеє моє, щиро цілую, і пригортаю, і ще бахчисарайську знову сумку обіцяю* [6, с. 146].

Нечасті й узагальнювальні слова при однорідних членах речення. Усі вони є препозитивними щодо однорідного ряду: *Книжок Толстого ми послали 6: «Анна Кар[еніна]» (3 т.), «Детство и Отр[очество]» (чі «Юность» – не пам'ятаю) 1 т., давні рассказы («Казаки» тощо) 1 т. і «Последние произв[едения]» 1 т.* [6, с. 279];

Живу я так собі, як і перше: не дуже добре, не дуже погано [6, с. 70]; *Пуц вчиться дуже ретельно, не забуваючи при тім і моїх уроків: історії та німецької мови* [6, с. 235].

У листах Лесі Українки до матері речення з однорідністю представлені паритетно з іншими ускладнювальними елементами. Але дуже часто дописувачка уживає однорідність у комбінації з іншими ускладнювальними компонентами, утворюючи поліускладнені речення: *Катюша – добра дитинка! – не пустила мене з хати в день урагану і запросила обідати* [7, с. 106]; *Подякуй від мене Лисенків, Старицьких і товариство за сей милий мені вираз уваги далекому, в горах загубленому авторові* [7, с.64]. Здебільшого такі речення трапляються в описах чи проханнях адресантки, або у рефлексіях-роздумах про ті чи ті події.

Висновки і перспективи подальших розробок. Отже, однорідність членів речення у листах Лесі Українки до матері представлена здебільшого парами однорідних присудків без узагальнювального слова із єднальним сполучниковим типом зв'язку (найбільш уживаний сполучник *і*). Комунікативно-прагматична сила таких однорідних присудків цілком очевидна в реалізації Лесиною іронічності й деталізують перебіг її життєвих подій.

Перспективним вважаємо дослідження інших ускладнювальних елементів, зокрема виявлення специфіки поліускладнених речень, властивих епістолярію Лесі Українки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 380 с.
2. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Masarykova univerzita. Brno, 2013. 225 с.
3. Кисленко Ю.І. Поліпредикатна інтерпретація однорідних членів речення. URL: http://iai.dn.ua/public/JournalAI_2002_4/Razdel2/14_Kislenko.pdf (дата звернення: 21.10.2024)
4. Кульбабська О.В. Однорідні члени речення як засіб інтерпретації художнього світу. *Science and Education a New Dimension: Phylology*. Vol. 4, 2013. С.98-103.
5. Петрів Х. Парцеляція як прийом експресивного синтаксису в системі ідіостилю Оксани Пахльовської. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 2. С.126-133.
6. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 11. Листи. 1876–1896 / ред. С. Кочерга; передм. В. Агеєва; упоряд. В. Прокіп (Савчук); комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 600 с.
7. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 12. Листи. 1897–1901 / ред. С. Кочерга; передм. В. Агеєва; упоряд. В. Прокіп (Савчук); комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 608 с.